

Između adolescencije i odraslosti: karakteristike nadolazećeg odraslog doba u Srbiji

Antonije Jojić¹

Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za psihologiju

Ksenija Krstić

Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za psihologiju

Džefri Arnet je definisao nadolazeće odraslo doba (NOD) kao razvojni period smešten između adolescencije i odraslog doba. Istraživanja u različitim državama potvrdila su prisustvo NOD, uz odstupanja od Arnetovih dimenzija koja autori objašnjavaju kulturološkim i socioekonomskim specifičnostima podneblja u kojima je sprovedeno ispitivanje. Cilj našeg istraživanja bio je da potvrdi postojanje NOD na uzorku ispitanika u Srbiji na osnovu utvrđivanja razlika između uzrasnih kategorija prema dimenzijama NOD i merama odraslosti, uz proveru metrijskih karakteristika IDEA skale. Uzorak je obuhvatio 1049 ispitanika (78,6% ženskog pola) uzrasta 18–30 godina ($M = 23,72$, $SD = 3,212$), mahom iz većih gradova u Srbiji. Faktorska analiza je uglavnom potvrdila definisanu strukturu IDEA upitnika. Analiza kovarijanse ukazuje na to da su NOD ispitanici pokazali izraženije indikatore NOD od odraslih (značajne razlike na 5 od 6 dimenzija IDEA). NOD ispitanici u većoj meri od odraslih aktuelno životno razdoblje doživljavaju kao period neodređenosti, nestabilnosti, eksploracije i samootkrivanja. Naspram NOD ispitanika, odrasli su pokazali izraženiju posvećenost drugima, samodovoljnost i nezavisnost. NOD ispitanici su pokazali veću fokusiranost na sebe u odnosu na adolescente. Na merama odraslosti, odrasli ispitanici ispoljavaju veći stepen (materijalne) samostalnosti, autonomije i relacije zrelosti u odnosu na mlađe uzrasne kategorije. Doprinos ovog istraživanja jeste potvrda prisustva distinktivnog životnog razdoblja smeštenog između adolescencije i odraslog doba na uzorku mladih u Srbiji prema karakteristikama NOD koje je opisao Džefri Arnet. Potvrda prisustva indikatora NOD i validnosti IDEA upitnika otvara vrata za dalja istraživanja specifičnosti iskustava mladih u periodu NOD, kao i različitih faktora koji oblikuju karakteristike ovog životnog razdoblja u Srbiji.

Ključne reči: nadolazeće odraslo doba, Srbija, IDEA upitnik, indikatori odraslosti

1 antonijejojic1@gmail.com

Uvod

Džefri Arnet (2000) je tvorac teorije o postojanju razdoblja koje deli izvesne karakteristike sa adolescencijom i odraslim dobom, ali sadrži i odlike koje ga čine kvalitativno različitim od njih. *Emerging adulthood*, odn. nadolazeće odraslo doba (NOD), predstavlja period u razvoju pojedinca koji počinje nakon adolescencije (oko 18. godine) i traje do ranog odraslog doba (oko 29. godine; Arnett et al., 2014). Posmatrajući prosečan uzrast u kome mladi Amerikanci stupaju u brak i dobijaju prvo dete, Arnet je uočio značajno odlaganje u odnosu na sedamdesete godine prošlog veka. Tokom sedamdesetih bilo je uobičajeno da se mlada osoba venča, zaposli i dobije dete već u svojim ranim dvadesetim godinama (Arnett, 2004). Savremeno doba je, usled potrebe za produženim školovanjem, ali i ekonomskih ograničenja, ova razvojna dostignuća izmestilo bliže 30. godini života. Odlaganje odgovornosti odraslog doba otvorilo je prostor za slobodu i istraživanje na račun strukture i izvesnosti koju pružaju uloge odraslih. Tako se omladina u novom životnom razdoblju zatekla u međuprostoru, oslobođena stega roditeljskog nadzora adolescencije, kao i obavezujućih dužnosti odraslog doba (Arnett, 2000).

Arnet (2004) opisuje pet dimenzija nadolazećeg odraslog doba:

1. Eksploracija identiteta – istraživanje i razmatranje različitih mogućnosti (u domenu odnosa, posla i uverenja) u svrhu pronalaženja opredeljenja koja će se ustanoviti u okviru jasnog i stabilnog doživljaja ličnog identiteta.
2. Nestabilnost – nestalnost, odn. česte promene (radnih mesta, partnera, prebivališta...) voljom pojedinca (kao pratilac eksperimentisanja) ili pod uticajem spoljašnjih okolnosti (otkaz, raskid...).
3. Fokusiranost na sebe – mlade osobe tokom NOD nisu pod stalnim roditeljskim nadzorom kao adolescenti, a nemaju ni odgovornosti prema partneru ili deci kao odrasli. To im omogućava da se fokusiraju najpre na sebe, kao i da strukturišu svoje vreme i aktivnosti kako žele.
4. Osećanje neodređenosti – doživljaj pojedinca da nije adolescent, ali da nije u potpunosti ni odrastao. Takav nedefinisan status ukazuje na postepen prelaz iz adolescencije u odraslo doba.
5. Eksperimentisanje i mogućnosti – doživljaj slobode, nepredvidivosti i izobilja mogućnosti, najčešće praćen optimističnim očekivanjima od budućnosti.

Mlade osobe u periodu NOD ne svrstavaju sebe među adolescente ili odrasle, već „negde između“. Nalik psihosocijalnom moratorijumu koji je opisao Erikson (Erikson, 1968), Arnet sugerise da su socioekonomske promene stvorile okolnosti koje su omogućile period eksploracije nakon adolescencije tokom kog mlada osoba može da ispita različite mogućnosti tražeći

svoje mesto u društvu. Ipak, dijamant prilika tokom NOD nije univerzalan, već je uslovljen socioekonomskim faktorima (Arnett, 2000). U tim okolnostima pronalazimo raznolikost iskustava omladine u NOD – neki žive sa roditeljima, a neki od njih sa cimerima, partnerom ili sami; jedni studiraju, drugi su zaposleni, a pojedini se istovremeno školuju i rade; neki su potpuno materijalno zavisni od roditelja, drugi su pak dostigli određeni stepen finansijske nezavisnosti... Samostalnost odraslog doba nije u potpunosti osvojena, ali je napuštena potpuna zavisnost adolescentnog uzrasta. Pored toga, NOD prate česte promene (u domenu romantičnih odnosa, poslova, interesovanja, aktivnosti) kojima se odraslo doba uglavnom ne odlikuje.

Pojavu NOD Arnet vezuje za ekonomski i tehnološki napredak i postindustrijska društva, odn. za tržište koje za poželjna radna mesta traži visok obrazovni stepen od zaposlenih, što dovodi do toga da veliki broj adolescenata nastavlja edukaciju nakon srednje škole kako bi stekao potrebne kvalifikacije za učešće i napredak u kompetitivnoj sredini (Arnett, 2014). Dalje školovanje neretko odlaže materijalno osamostaljenje, stalno zaposlenje i stupanje u brak, te Arnet sugerise da je prisustvo NOD verovatnije u društvima čija ekonomija dozvoljava pojavu takvog razvojnog međuprostora. Samim tim, u slabije razvijenim državama period traganja i preispitivanja nakon adolescencije predstavlja privilegiju viših socioekonomskih klasa i urbanijih sredina (Arnett, 2011).

Kultura takođe ima značajan udeo u određivanju prirode i granica NOD (Arnet & Eisenberg, 2007). Na primer, istraživanje sprovedeno u Kini registrovalo je prisustvo indikatora NOD, uz sugestiju da kolektivistička priroda društva nadjačava težnju ka individuaciji, stavljajući u prvi plan odgovornost prema porodici i društvu (Nelson & Chen, 2007). Autori sugerisu da će dalji socioekonomski razvoj biti praćen većom izraženošću karakteristika NOD, s obzirom na to da najveći broj mladih i dalje funkcioniše u siromašnijim, ruralnim regijama Kine.

Posmatranje okolnosti razvoja mladih u Latinskoj Americi ponavlja sugestiju da je period nalik NOD izgledniji među pojedincima iz imućnijih porodica i ekonomski razvijenijih regija (Galambos & Martínez, 2007). Autori ukazuju na pretežno kolektivističke vrednosti u Latinskoj Americi koje mogu učiniti dimenzije NOD derivirane iz iskustava severnoameričke omladine manje adaptivnim i, stoga, manje verovatnim.

Na tlu Evrope mogu se zapaziti sličnosti između različitih regija koje ukazuju na prisustvo perioda nalik na NOD što prethodi odraslom dobu – odlaganje stupanja u brak i stvaranja porodice, produženo školovanje, ali i individualizacija i istraživanje (Douglass, 2007). Uvaživši socioekonomske faktore, Daglas se osvrće i na ulogu kulture, navodeći da ona u velikoj meri prebojava karakteristike tranzicije evropske omladine u odraslo doba. Na primer, rano osamostaljenje skandinavske omladine koja veoma rano napušta porodični

dom kontrastirano je značajnom upućenošću na porodicu i kasnijom separacijom u mediteranskim državama. Produžena kohabitacija sa roditeljima može biti proizvod ličnog izbora, ali i ekonomskih ograničenja, a doživljavanje takvih okolnosti stanovanja kao voljne odluke je značajno za dobrobit i doživljaj autonomije pojedinca (Kins et al., 2009).

Prethodna istraživanja karakteristika NOD izrodila su rezultate koji u velikoj meri potvrđuju izvorne Arnetove dimenzije, ali ukazuju i na pojedina odstupanja od njih. Na primer, Macek i saradnici (Macek et al., 2007) sprovedili su istraživanje NOD u Češkoj, na osnovu kog su izdvojili pet faktora koji dele sličnosti sa prvobitnim nalazima Arnet. Ti faktori uključuju: istraživanje identiteta, centriranost na sebe, difuznu orijentaciju (neprihvatanje posledica sopstvenih postupaka, odsustvo planiranja, izbegavanje odgovornosti), izdiferenciranost sistema vrednosti (jasna opredeljenost za određene vrednosti) i emocionalnu stabilnost (raspoloženje i nivo distresa). Istraživanje koje su u Holandiji sprovedili Hill i saradnici (Hill et al., 2015) rezultovalo je izostajanjem dimenzije neodređenosti, dok se eksploracija identiteta razdvojila na dve dimenzije (doživljaj aktuelnih i istraživanje potencijalnih aspekata ličnog identiteta). Takođe, dimenzija fokusiranosti na sebe bila je manje izražena u odnosu na istraživanja u SAD, dok je dimenzija fokusiranosti na druge pokazala nezadovoljavajuću pouzdanost. Istraživanje sprovedeno na uzorku mladih iz Španije i Meksika ukazuje na sedam dimenzija NOD: odlaganje odrastanja, nestabilnost, autonomija, eksploracija, viđenje budućnosti i mogućnosti, zabrinutost, moratorijum identiteta (Fierro Arias & Moreno Hernández, 2007). Istraživanja u drugim državama takođe su u manjoj ili većoj meri pokazala podudaranje sa dimenzijama IDEA skale (Reifman, et al., 2007), a odstupanja su se najčešće ogledala u broju izdvojenih faktora i isključivanju pojedinih ajtema. Tako je istraživanje u Turskoj izdvojilo tri faktora: negativnost–nestabilnost, eksploracija identiteta – osećanje neodređenosti, eksperimentisanje – fokusiranost na sebe (Atak & Çok, 2008). I istraživanje IDEA upitnika u Grčkoj izdvojilo je tri faktora: eksploracija identiteta – osećanje neodređenosti, eksperimentisanje – mogućnosti – fokusiranost na sebe, negativnost–nestabilnost (Leontopoulou et al., 2016). Dakle, nalazi navedenih istraživanja uglavnom su saglasni u pogledu postojanja distinktivnih karakteristika NOD, kako ih je opisao Arnet, i ukazuju na to da IDEA instrument na validan i pouzdan način registruje opisane karakteristike, uz izvesna odstupanja od inicijalno predložene faktorske strukture.

Čini se da su prisustvo i izraženost perioda nalik NOD veoma zavisni od socioekonomskih faktora, kao i da su karakteristike životnog razdoblja između adolescencije i odraslog doba u značajnoj meri određene kulturom podneblja u kome se ono opservira. Arnet nas upućuje i na uticaj globalizacije, koji neretko rezultuje stvaranjem kompozitnog, odn. „bikulturalnog“ ili „hibridnog“ identiteta (Arnett, 2002). Stega tradicije popušta, što istovremeno vodi u slobodu i konfuziju usled izobilja novonastalih mogućnosti. Ipak, kultura

ima značajnu ulogu u izraženosti i načinu manifestacije NOD, a razilaženja sa Arnetovim opisima, između ostalog, odslikavaju i razlike u specifičnostima konteksta u kome se odvija razvoj.

Kakva je situacija u Srbiji? U poslednje vreme i na našim prostorima raste interesovanje za period NOD (Tomanović, 2012; Krstić i Mrkobrada, 2021; Nikitović i sar., 2018). Iako je kod nas urađen veliki broj istraživanja na populaciji mladih nadolazećeg odraslog doba, prisustvo Arnetovih dimenzija NOD nije empirijski potvrđeno u našoj sredini.

Za početak, osvrnućemo se na demografske podatke o formiranju bračnih zajednica i ostvarenom obrazovnom nivou stanovnika Srbije kako bismo razmotrili trend „odlaganja“ uzrasta stupanja u brak tokom prethodnih decenija, kao i veće zastupljenosti visokog obrazovanja, koje je Arnet uočio među mladima u SAD i koje su drugi autori potvrdili u različitim državama (npr. Češka – Macek et al., 2007; Belgija – Kins et al., 2009; Argentina – Facio et al., 2007; Italija i Japan – Crocetti et al., 2015).

Posmatranjem podataka od sedamdesetih godina XX veka do danas primećujemo progresivno smanjenje broja brakova sklopljenih između pojedinaca mlađih od 25 godina (a naročito mlađih od 19 godina) tokom prethodnih decenija, kao i upadljivu razliku u domenu visokoobrazovanih stanovnika (a naročito visokoobrazovanih žena) (Prilog 2). Uopšteno gledano, procenat nepismenih je opao sa 17,2% (1971) na 1,96% (2011) (Statistički godišnjak Republičkog zavoda za statistiku, 1980, 2022). Predstavljani podaci sugerišu da su promene koje je Arnet opservirao među omladinom u SAD prisutne i u našoj državi: „odlaganje“ odluka kao što je formiranje bračne zajednice i znatno veća zastupljenost visokoobrazovanih pojedinaca (naročito žena). Razmatranje demografskih podataka postavlja osnov za pretpostavke o socioekonomskim promenama i redefinisaniu normi za pojedina životna dostignuća, ali ne i za uvid u specifičnosti fenomenologije razvojnog perioda koji smeštamo između adolescencije i odraslog doba.

Malobrojni nalazi upućuju na postojanje NOD i u našoj populaciji. Naime, u jednom kvalitativnom istraživanju, utvrđeno je postojanje dimenzija koje odgovaraju Arnetovim definišućim karakteristikama (Krstić i Mrkobrada, 2021). Govoreći o tom razdoblju svog života, mladi su opisivali NOD kao fazu koja se može okarakterisati kao „nešto između“ adolescencije i odraslog doba. Pokazalo se da ispitanici doživljavaju NOD kao period neodređenosti i neodlučnosti koji odlikuje specifičan način razmišljanja i pogleda na život, u kome dominira motiv pronalaženja/definisanja sebe kao jedinstvenog pojedinca. Pored toga, mladi doživljavaju NOD kao period postavljanja temelja za „kasniji život“, kao fazu izgradnje i upotpunjavanja svoje ličnosti, uz odlučivanje o značajnim pitanjima koja će u velikoj meri definisati njihov celokupan život. Iz odgovora ispitanika može se zaključiti da ove teme odgovaraju Arnetovim dimenzijama *osećanja neodređenosti, fokusiranosti na sebe, nestabilnosti i eksploracije identiteta*. Dimenzija koja je izostala (u odgovorima ispi-

tanika) u ovom istraživanju odnosi se na doživljaj obilja mogućnosti, slobode i prilika za eksperimentisanje.

Kao veoma značajan aspekt sazrevanja ispitanici su izdvojili uticaj sredine. Mladi su govorili o specifičnom vaspitnom stilu roditelja – prezaštićivanju, kao i o nepovoljnoj ekonomskoj situaciji u društvu koja ograničava raspon mogućnosti i restriktivno utiče na proces osamostaljivanja. Upravo zbog takvih ograničenja mladi na našim prostorima u manjoj meri doživljavaju NOD kao period obilja mogućnosti i ispoljavaju manje optimizma u odnosu na budućnost (Krstić i Mrkobrađa, 2021; Pew Research Center, 2022; Ungar, 2009; Yap et al., 2014).

Drugim rečima, navedeni podaci nas poučavaju da su se odvale određene promene na nivou društva, a cilj našeg istraživanja jeste provera kako omladina u Srbiji doživljava te promene, odn. da li su dimenzije NOD koje je definisao Džefri Arnet validna reprezentacija njihovih doživljaja (uzevši u obzir značaj kulturoloških i socioekonomskih faktora).

Šta znači biti odrastao? Pored provere izraženosti dimenzija nadolazećeg odraslog doba među mladima u Srbiji, ispitaćemo i njihovu procenu ostvarenosti različitih životnih dostignuća i aspekata funkcionisanja koji predstavljaju indikatore odraslog doba. Arnet u svom istraživanju navodi da je na pitanje: „Da li sebe smatrate odraslom osobom?“ potvrdno odgovorilo 19% adolescenata, 46% ispitanika uzrasta 20–29 godina (NOD) i 86% ispitanika uzrasta 30–55 godina (Arnett, 2001). Pored pitanja da li sebe smatraju odraslim, Arnet je ispitao koje aspekte funkcionisanja smatraju najvažnijim obeležjima dostignutog odraslog doba. Sve tri uzrasne grupe su kao najvažnije kriterijume izdvojili mere samostalnosti pojedinca: preuzimanje odgovornosti za posledice vlastitih postupaka, samostalno donošenje odluka, ravnopravan odnos sa roditeljima i finansijsku nezavisnost. U našem istraživanju ispitaćemo u kojoj meri pojedinci uzrasta 18–30 godina procenjuju da su dostigli različite pokazatelje odraslog doba, koristeći instrument baziran na Arnetovim idejama i izvornom materijalu (Arnett, 1994, 2001; Fosse et al., 2015; Sharon, 2015). Očekujemo da će mere odraslosti zabeležiti jasne razlike između odgovora adolescenata, NOD ispitanika i odraslih.

Metod

Uzorak

Istraživanje je obuhvatilo 1049 ispitanika (78,6% ženskog i 20,7% muškog pola) uzrasta 18–30 godina ($M = 23,72$, $SD = 3,212$) iz nekoliko velikih gradova u Srbiji (80%). Prosečna samoprocena materijalnog statusa ispitanika na celom uzorku iznosi 5,99, na skali od 1 do 10. Detaljna struktura uzorka u odnosu na ispitivane sociodemografske varijable data je u Prilogu 3.

Cilj i hipoteze

Cilj istraživanja je da se utvrdi postojanje perioda nadolazećeg odraslog doba na našem uzorku, na osnovu provere pretpostavke o većoj izraženosti indikatora NOD među ispitanicima koji sebe svrstavaju u period između adolescencije i odraslog doba u odnosu na ispitanike koji sebe doživljavaju kao odrasle, odn. kao adolescente. Pored toga, kako bismo proverili postojanje NOD, najpre ćemo proveriti faktorsku strukturu IDEA skale na uzorku u Srbiji.

H1. S obzirom na to da je NOD potvrđen u istraživanjima u različitim zemljama i kulturama, očekujemo da će se i u našoj sredini utvrditi postojanje NOD s karakterističnim dimenzijama koje je opisao Arnet (2004).

H2. U skladu sa definišućim karakteristikama NOD, očekujemo da će se ispitanici koji sebe doživljavaju kao odrasle, kao i oni koji sebe doživljavaju kao adolescente, razlikovati po ostvarenosti indikatora odraslosti (H2a) i dimenzijama nadolazećeg odraslog doba (H2b), u odnosu na ispitanike koji sebe svrstavaju „negde između“ adolescencije i odraslog doba.

Instrumenti i varijable

Inventory of the Dimensions of Emerging Adulthood – IDEA (Reifman et al., 2007). Supskale IDEA upitnika predstavljaju operacionalizaciju dimenzija NOD koje je definisao Arnet. Upitnik se sastoji od 31 ajtema raspoređenih na šest supskala (nestabilnost, fokusiranost na sebe, fokusiranost na druge, eksperimentisanje i mogućnosti, osećanje neodređenosti, istraživanje identiteta), uz četvorostepenu skalu Likertovog tipa. Skor na dimenzijama predstavlja sumu odgovora na pripadajućim ajtemima. Instrument je preveden metodom dvostrukog prevoda od strane autora istraživanja. Skala je pokazala zadovoljavajuću pouzdanost sa vrednošću Kronbahove alfe od .847.

Po uzoru na prethodna istraživanja koja su ispitivala prisustvo dimenzija NOD, sprovedena je eksploratorna faktorska analiza IDEA upitnika (Češka – Macek et al., 2007; Turska – Atak & Çok, 2008; Holandija – Hill et al., 2015; Španija i Meksiko – Fierro Arias & Moreno Hernández, 2007). Rezultati faktorske analize skale potvrđuju izvornu strukturu dimenzija, uz manja odstupanja. Koristili smo kosougaonu oblimin rotaciju. KMO vrednost je iznosila 0.888, dok je Bartletov test sfericiteta bio značajan na nivou 0.000, te su ostvareni uslovi za analizu. Nisu zabeležene visoke korelacije između faktora – samo jedna korelacija je prekoračila vrednost od 0.3.

Tabela 1
Faktorska analiza IDEA skale – matrica sklopa

Period	1	2	3	4	5	6
Faktor 1: Eksperimentisanje i mogućnosti						
2. ... istraživanja	.806					
1. ... raznih mogućnosti	.773					
4. ... eksperimentisanja	.720					
21. ... za isprobavanje novih stvari	.648					
16. ... u kome imate mnogo izbora	.631					
5. ... lične slobode	.572				.372	
10. ... optimizma	.512	-.368				
12. ... u kome pronalazite sebe	.469			-.430		
Faktor 2: Nestabilnost						
8. ... stresa		.808				
9. ... nestabilnosti		.803				
20. ... ispunjen mnogim brigama		.801				
11. ... velikog pritiska		.786				
3. ... zbunjenosti		.585				
6. ... u kom se osećate sputano		.557				
17. ... koji je nepredvidiv	.335	.548				
Faktor 3: Fokusiranost na druge						
14. ... preuzimanja odgovornosti za druge			.747			
18. ... u kome ste posvećeni drugima			.715			
13. ... da se skrasite			.683			
Faktor 4: Eksploracija identiteta						
27. ... u kome se opredeljujete za svoja uverenja i vrednosti				-.750		
24. ... u kome definišete ko ste				-.740		
26. ... u kome tragate za smislom				-.673		
25. ... planiranja budućnosti				-.555		
28. ... u kome učite da razmišljate svojom glavom				-.540	.441	
Faktor 5: Fokusiranost na sebe						
19. ... u kome ste sami sebi dovoljni			-.304		.686	
15. ... nezavisnosti					.561	
22. ... u kome ste usredsređeni na sebe			-.386		.491	
7. ... preuzimanja odgovornosti za sebe					.442	
23. ... odvajanja od roditelja				-.318	.334	
Faktor 6: Osećanje neodređenosti						
29. ... u kome se na neki način osećate odraslim, a na neki način još uvek ne						.869
31. ... u kome niste sigurni da li ste potpuno odrasli						.817
30. ... u kom postepeno postajete odrasli						.807

Tri označena ajtema u tabeli izvorno ne pripadaju faktoru koji zasićuju u ovoj analizi. Svi ostali ajtemi prvog faktora pripadaju dimenziji „Eksperimentisanje i mogućnosti“. Ostali faktori odgovaraju izvornim dimenzijama IDEA skale – ajtemi rasporedili su se u skladu sa originalnom postavkom. Nakon toga smo sprovedli i faktorsku analizu za svaku od dimenzija pojedinačno kako bismo proverili njihovu strukturu. Analiza je potvrdila njihovu homogenost (ajtemi su se svrstali na jedan faktor), izuzev dimenzije „Fokusiranosti na sebe“ (Tabela 1). Kao problematičan se pokazao ajtem 19 („Period u kome ste sami sebi dovoljni“), a njegovim isključivanjem potvrđena je jednofaktorska struktura dimenzije „Fokusiranosti na sebe“. Stoga je ajtem 19 isključen iz daljih analiza. Dobijeni faktori odgovaraju originalnim dimenzijama koje je opisao Arnet, uz manja odstupanja o kojima će se diskutovati u nastavku rada.

Markings of Adulthood Scale – MoA (Sharon, 2015). Skala obeležja odraslog doba procenjuje koja životna dostignuća i aspekte funkcionisanja ispitanici vrednuju kao najznačajnije pokazatelje odraslosti, a zatim i ostvarenost tih pokazatelja. MoA skalu smo primenili u svrhu ispitivanja stepena u kom ispitanik procenjuje sebe kao odraslog, ne tražeći prethodnu evaluaciju ajtema kao podobne mere dostignutog odraslog doba. Instrument je preveden metodom dvostrukog prevoda od strane autora istraživanja.

Skala se sastoji od 20 ajtema, odn. 4 supskale (nezavisnost, prihvatanje normi, relaciona zrelost, tranzicija uloga). Na 5 ajtema se odgovara „da/ne“, dok se na ostale ajteme odgovara slaganjem na trostepenoj Likertovoj skali. Odgovori u *potpunosti* i *donekle tačno* kodiraju se kao ostvaren zadatak, nasuprot *nimalo tačno* (Sharon, 2015), a na osnovu sume odgovora računaju se 4 dimenzije indikatora odraslosti. Skorovi se kreću od 0 do 4 ili do 6, u zavisnosti od broja ajtema u okviru dimenzije. Viši skor ukazuje na to da je ostvareno više zadataka. Skala je pokazala zadovoljavajuću pouzdanost sa vrednošću Kronbahove alfe od .714.

MoA skala nastala je na osnovu psiholoških i socioloških procena o markerima tranzicije u odraslo doba, a tvrdnje su organizovane u supskale na osnovu svoje teorijske veze, a ne statističkih analiza (Arnett, 2001; Norman et al., 2023). Zbog toga smo se odlučili da se u analizama pridržavamo originalne organizacije dimenzija, bez provere faktorske strukture, kao što je rađeno u velikom broju drugih istraživanja (Badger et al., 2006; Faas et al., 2019; Fosse et al., 2015; Nelson & Barry, 2005; Norman et al., 2023; Sharon, 2015).

Subjektivni doživljaj pripadanja uzrasnoj grupi. Doživljaj ispitanika kom uzrasnom periodu pripadaju, operacionalizovan kroz odgovor na pitanje:

„Da li sebe smatrate adolescentom ili odraslom osobom?“, sa ponuđenim odgovorima: adolescent; nešto između; odrasla osoba; bez odgovora.

Sociodemografske varijable. Istraživanje je obuhvatilo i sledeće podatke: pol, uzrast, socioekonomski status, obrazovanje, zaposlenje, stambeni i finansijski status.

Procedura

Uzorak je prikupljen putem online upitnika preko društvenih mreža, metodom snežne grudve u periodu februar–mart 2021. godine.

Nakon što su dobili informacije o cilju istraživanja, dobrovoljnosti i anonimnosti učešća u istraživanju, kao i o svojim pravima, ispitanici su dali saglasnost za učešće u istraživanju, a zatim su pristupili upitniku. Finalni uzorak obuhvata ispitanike koji su popunili upitnik u celosti. Istraživanje je odobreno od strane Komisije za ocenu etičnosti istraživanja Odeljenja za psihologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu (broj odobrenja #2021-05, datum izdavanja 28. 1. 2021. godine).

Rezultati

S obzirom na samoprocenu uzrasne kategorije u koju ispitanici sebe svrstavaju, dobili smo sledeće podatke: 111 adolescenata (10,6%, $M_{god} = 21.01$, $SD = 2.473$), 474 ispitanika koji su svrstali sebe „negde između“ adolescencije i odraslog doba (45,1%, $M_{god} = 22.81$, $SD = 2.707$) i 465 odraslih (44,3%, $M_{god} = 25.25$, $SD = 3.07$). Prema rezultatima jednosmerne analize varijanse, ovako definisane grupe se statistički značajno razlikuju po prosečnom uzrastu: $F(2, 1046) = 141.631$, $p < .001$, $\eta^2 = .213$), a veličina razlike između grupa spada u velike (Cohen, 1988). Dalje, post hok analiza (*Tukey HSD*) je pokazala da je razlika u uzrastu značajna između sve tri grupe: oni koji sebe doživljavaju kao adolescente su mlađi od „NOD ispitanika“ ($M_{dif} = -1.80$, $p < .001$, 95% C.I. = [-2.5, -1.09]), kao i da su „NOD ispitanici“ mlađi od onih koji sebe doživljavaju kao odrasle ($M_{dif} = -2.45$, $p < .001$, 95% C.I. = [-2.9, -2.01]).

Analiza sociodemografskih karakteristika mladih koji su se svrstali u period između adolescencije i odraslog doba ukazuje na to da su uglavnom u pitanju studenti osnovnih i master studija koji su nezaposleni ili rade privremene i honorarne poslove, žive sa roditeljima i oni ih i finansijski izdržavaju (Prilog 4).

Nadolazeće odraslo doba

U svrhu poređenja razlika između grupa definisanih subjektivnim doživljajem pripadanja uzrasnoj grupi (u daljem tekstu: uzrasne grupe) u odnosu na dimenzije NOD, sprovedena je jednosmerna multivarijantna analiza kovarijanse (MANCOVA). Hronološki uzrast je tretiran kao kovarijat kako bi se kontrolisao potencijalni efekat godina života na razlike između uzrasnih grupa na dimenzijama IDEA.

Tabela 2

Prosečne vrednosti i standardne devijacije uzrasnih grupa na dimenzijama IDEA

			Adolescenti		Nešto između		Odrasli	
	min	max	M	SD	M	SD	M	SD
Eksploracija identiteta	7	28	22.099	3.378	22.495	3.347	21.112	4.307
Eksperimentisanje	5	20	15.568	2.984	15.319	3.095	14.454	3.204
Nestabilnost	7	28	22.063	3.859	21.717	3.683	19.369	4.464
Neodređenost	3	12	10.081	1.663	10.190	1.700	8.099	2.545
Fokusiranost na druge	3	12	6.306	1.715	6.541	1.901	7.471	2.085
Fokusiranost na sebe	5	20	14.757	2.649	15.197	2.432	15.338	2.552

Analiza razlika između uzrasnih grupa prema dimenzijama IDEA obuhvatila je šest zavisnih varijabli: eksploracija identiteta, eksperimentisanje, nestabilnost, neodređenost, fokusiranost na druge, fokusiranost na sebe. Kontrolišući uticaj kovarijata (hronološkog uzrasta), MANCOVA je ukazala na značajne razlike između adolescenata, NOD i odraslih u odnosu na kombinovane zavisne varijable: $F(12, 2082) = 16.641$, $p = .000$, $\eta^2 = .088$, $V = .175$. Rezultati su takođe pokazali da između uzrasnih grupa postoje značajne razlike na 5 od 6 zavisnih varijabli (na svim dimenzijama izuzev eksperimentisanja i mogućnosti). Spomenućemo da je utvrđen značajan efekat hronološkog uzrasta na varijansu ispitanika na dimenzijama IDEA.

Analiza kovarijanse ukazala je na značajne razlike između uzrasnih grupa u odnosu na sledeće varijable: eksploracija identiteta: $F(2, 1045) = 5.001$, $p = .007$, $\eta^2 = .009$; nestabilnost: $F(2, 1045) = 27.932$, $p = .000$, $\eta^2 = .051$; fokusiranost na druge: $F(2, 1045) = 10.778$, $p = .000$, $\eta^2 = .020$; fokusiranost na sebe: $F(2, 1045) = 8.524$, $p = .000$, $\eta^2 = .016$; neodređenost: $F(2, 1045) = 69.869$, $p = .000$, $\eta^2 = .118$.

Post hok testovi (Bonferroni) ukazuju na to da su zabeležene razlike između uzrasnih grupa u očekivanom smeru – odrasli su pokazali niže vrednosti od mlađih uzrasnih grupa na varijablama eksploracije identiteta (u odnosu na NOD ispitanike), nestabilnosti i neodređenosti (u odnosu na NOD ispitanike i adolescente). Na dimenziji fokusiranosti na druge takođe beležimo razlike u očekivanom smeru – kategorija odraslih je pokazala više vrednosti u odnosu na mlađe kategorije.

Nalaz koji odstupa od očekivanog opserviramo na dimenziji fokusiranosti na sebe, gde su odrasli ispitanici pokazali više vrednosti od mlađih uzrasnih kategorija.

Na kraju, značajne razlike između grupe NOD ispitanika i adolescenata registrujemo samo na varijabli fokusiranosti na sebe (NOD ispitanici pokazuju više vrednosti).

Indikatori odraslog doba

MANCOVA je sprovedena i radi poređenja razlika između uzrasnih grupa u odnosu na indikatore odraslog doba. Ponovo, hronološki uzrast je tretiran kao kovarijat kako bi se kontrolisao potencijalni efekat ove varijable na razlike između uzrasnih grupa prema supskalama MoA upitnika. Tabela 3 sadrži podatke o deskriptivnoj statistici uzrasnih grupa prema dimenzijama MoA.

Tabela 3

Prosečne vrednosti i standardne devijacije uzrasnih grupa prema supskalama MoA

			Adolescenti		Nešto između		Odrasli	
	min	max	M	SD	M	SD	M	SD
Tranzicija uloga	0	5	.631	.725	.915	.845	1.705	1.354
Nezavisnost	1	6	2.568	.880	3.148	1.295	4.153	1.502
Relaciona zrelost	1	4	2.675	.776	2.824	.628	3.131	.645
Prihvatanje normi	0	4	3.522	.630	3.600	.650	3.632	.605

Analiza razlika između uzrasnih grupa prema dimenzijama MoA obuhvatila je četiri zavisne varijable: tranzicija uloga, nezavisnost, relaciona zrelost, prihvatanje normi. Kontrolišući uticaj kovarijata (hronološkog uzrasta), MANCOVA je ukazala na značajne razlike između adolescenata, NOD i odraslih u odnosu na kombinovane zavisne varijable: $F(8, 2086) = 9.737$, $p = .000$, $\eta^2 = .036$, $V = .072$. Rezultati su pokazali da između uzrasnih grupa postoje značajne razlike na 3 od 4 zavisnih varijabli (na svim dimenzijama izuzev prihvatanja normi). Ponovo, utvrđene su i značajne razlike na dimenzijama MoA s obzirom na hronološki uzrast ispitanika.

Analiza kovarijanse ukazala je na značajne razlike između uzrasnih grupa u odnosu na sledeće varijable: tranzicija uloga: $F(2, 1045) = 15.122$, $p = .000$, $\eta^2 = .028$; nezavisnost: $F(2, 1045) = 28.575$, $p = .000$, $\eta^2 = .052$; relaciona zrelost: $F(2, 1045) = 12.831$, $p = .000$, $\eta^2 = .024$.

Post hok testovi (Bonferroni) ukazuju na to da su zabeležene razlike između uzrasnih grupa u očekivanom smeru – odrasli su pokazali više vrednosti od mlađih uzrasnih grupa na varijablama tranzicije uloga, nezavisnosti i relacione zrelosti. Između grupa adolescenata i NOD ispitanika nisu zabeležene značajne razlike prema vrednostima dimenzija MoA.

Diskusija

Cilj našeg istraživanja bio je provera postojanja distinktivnog životnog razdoblja između adolescencije i odraslog doba na uzorku mladih u Srbiji, posredstvom dimenzija NOD koje je definisao Džefri Arnet, a koje su operacionalizovane u vidu IDEA upitnika. Rezultati su potvrdili postojanje NOD sa svim definišućim karakteristikama tog perioda koje su opisane u literaturi (Arnett, 2004). Najpre, videli smo da značajan broj mladih, uzrasta od 18 do 25 godina (50% uzorka), doživljava period u kome se nalaze kao „nešto između“ – nisu više adolescenti, ali još uvek nisu odrasli. Prosečan uzrast mladih koji su se svrstali „negde između“ iznosi oko 23 godine. Ovaj nalaz je u skladu sa Arnetovim pretpostavkama o prosečnim uzrastima koji odgovaraju NOD (Arnett et al., 2014). Iako postoji značajna razlika u uzrastu ispitanika koji sebe doživljavaju kao adolescente, odrasle ili „nešto između“, naši nalazi pokazuju da se ne radi o uzrasno definisanom periodu, već o subjektivnom doživljaju. Neki mladi se već sa 18 ili 19 godina osećaju kao odrasli, neki sa 30 godina sebe još uvek doživljavaju kao adolescente, ali većina njih prolazi kroz period traganja i promišljanja, eksploracije različitih mogućnosti i postepenog osamostaljivanja. Arnet je pokazao da su karakteristike NOD u velikoj meri zavisne od socioekonomskih faktora, te specifičnosti ovog razdoblja ne možemo posmatrati kao univerzalne (Arnett, 2000). Jedan deo omladine iz praktičnih razloga neće imati mogućnost da odlaže preuzimanje uloga i odgovornosti odraslih. S druge strane, nalazi iz brojnih kros-kulturnih istraživanja govore o sličnosti doživljaja i iskustava mladih koji se nalaze „negde između“ adolescencije i odraslog doba (Arnett & Eisenberg, 2007). Sveukupno, u razmatranju nalaza treba uzeti u obzir i sugestiju da su odrastanje i ispunjavanje razvojnih zadataka karakterističnih za NOD „oičičeni“ kulturološkim i socioekonomskim specifičnostima koje će odrediti raspon i varijetet mogućnosti.

Faktorska analiza podataka prikupljenih IDEA upitnikom potvrdila je postojanje šest međusobno koreliranih dimenzija, u skladu sa nalazima ranijih istraživanja (Reifman et al., 2007). Originalne dimenzije IDEA (eksploracija identiteta, eksperimentisanje i mogućnosti, nestabilnost, osećanje neodređenosti, fokusiranost na druge i fokusiranost na sebe) potvrđene su na našem uzorku, sa minimalnim odstupanjima pojedinih tvrdnji u okviru faktora. Ovakvi nalazi bliži su originalnim Arnetovim rezultatima nego većini kros-kulturnih istraživanja sprovedenih u brojnim evropskim državama (Češka, Holandija, Španija, Turska, Grčka). Naime, iako su istraživanja većinom potvrdila postojanje NOD, broj i sadržaj izdvojenih faktora često je odstupao od dimenzija IDEA skale (Atak & Çok, 2008; Fierro Arias & Moreno Hernández, 2007; Hill et al., 2015; Leontopoulou et al., 2016; Macek et al., 2007). Drugim rečima, rezultati ovog istraživanja potvrđuju validnost IDEA skale na uzorku mladih u Srbiji.

Razmatranjem izdvojenih dimenzija primećujemo da i omladina u Srbiji doživljava NOD kao period neodlučnosti i neodređenosti, kao doba kada mogu da se posvete samo sebi u isprobavanju različitih opcija koje im stoje na raspolaganju. Drugim rečima, ovo razdoblje pruža mogućnost za preispitivanje, traganje i pronalaženje sebe, što je sloboda kakvu odgovornosti odraslog doba ne dozvoljavaju. Uporedo, NOD podrazumeva i postepeno osvajanje nezavisnosti u odnosu na primarnu porodicu i donošenje važnih odluka koje će postaviti temelj odraslosti. Dimenzije slične navedenim izdvojile su se i u spontanim opisima mladih u Srbiji, sa izuzetkom doživljaja obilja mogućnosti izbora i prilika za eksperimentisanje (Krstić i Mrkobrada, 2021). Na sličan način, u ovom istraživanju se dimenzija „eksperimentisanja i mogućnosti” nije pokazala kao diskriminativna za različite uzrasne grupe. Nepovoljna socioekonomska situacija u državi ograničava raspoložive mogućnosti i otežava kako ekonomsku, tako i psihološku nezavisnost od roditelja. Najveći broj mladih koji sebe svrstavaju „negde između” jesu studenti osnovnih ili master studija, koji su nezaposleni i žive sa roditeljima od kojih su i finansijski zavisni. Ovi podaci su u skladu sa Arnetovim pretpostavkama da period NOD nastaje kao rezultat potrebe za produženim obrazovanjem, što povlači sa sobom odlaganje osamostaljivanja i zasnivanja sopstvene porodice. U tom smislu, NOD jeste „privilegija” mladih koji studiraju i koji imaju prilike da odlože preuzimanje odgovornosti i da se posvete sebi i eksploraciji različitih mogućnosti (Arnett, 2011; Hendry & Kloep, 2010). Istovremeno, to je „privilegija” mladih iz više srednje klase i urbanih sredina, kojima je univerzitetsko obrazovanje dostupno i koji, u procesu separacije i započinjanja samostalnog života, još uvek ne postižu potpunu (finansijsku) nezavisnost, već odlažu zaposlenje i zasnivanje vlastite porodice (Douglass, 2007; Galambos & Martínez, 2007). Zbog otežanih ekonomskih uslova u našoj državi, primarnu porodicu možemo posmatrati kao sistem podrške koji pruža praktičnu pomoć mladoj osobi tokom postepenog osvajanja autonomije u okviru suboptimalne razvojne sredine. Sa druge strane, nalaz o tendenciji ka produženoj habitaciji u okviru primarne porodice i kasnijem osamostaljivanju možemo razumeti i kao rezultat tradicionalnog vaspitanja i prezaštićivanja od strane roditelja, nalik situaciji u nekim mediteranskim zemljama gde je odložena separacija odraz kulture u kojoj se potencira izražena usmerenost na porodicu („mediteranski obrazac tranzicije” – Fierro Arias & Moreno Hernández, 2007; Douglass, 2007; Kins et al., 2009; Krstić i Mrkobrada, 2021).

U okviru dimenzije fokusiranosti na sebe IDEA upitnika upadljivo je odstupao ajtem 19 („Period u kome ste sami sebi dovoljni”) i menjao je značenje cele dimenzije. Promene u strukturi faktora do kojih dovodi ova tvrdnja ukazuju na specifično značenje koje joj pridaju ispitanici. Izvorno, tvrdnja bi trebalo da opisuje doživljaj ispitanika da su samostalni i nezavisni, što bi sa drugim ajtemima (Tabela 1) činilo dimenziju fokusiranosti na sebe. Međutim, moguće je da su ispitanici drugačije razumeli ovu tvrdnju (npr. kao do-

življaj izolovanosti, nezainteresovanosti za druge, čak i sebičnosti), zbog čega su odgovarali na drugačiji način u odnosu na ostatak dimenzije. Ovu hipotezu trebalo bi proveriti u narednim istraživanjima – korišćenjem drugačije formulacije pomenute tvrdnje ili traženjem objašnjenja ispitanika o značenju koje pridaju tvrdnjama u okviru IDEA upitnika.

Kada se uporedi izraženost dimenzija IDEA između ispitanika iz tri uzrasne grupe (adolescenti, odrasli i oni „između”) – nalazi su u skladu sa očekivanjima, u pogledu razlike između odraslih ispitanika i onih koji to nisu. Dakle, rezultati našeg istraživanja pokazuju da ispitanici koji sebe opisuju kao odrasle trenutni period svog života u manjoj meri doživljavaju kao period neodređenosti, neodlučnosti, eksploracije, a istovremeno percipiraju da su u tom periodu više usmereni na druge – u odnosu na ispitanike koji sebe ne doživljavaju kao odrasle osobe. Ovi nalazi potpuno su u skladu sa očekivanjima baziranim na Arnetovim pretpostavkama – NOD (za razliku od odraslog doba) karakterišu neodlučnost, neodređenost i razmatranje različitih mogućnosti i opredeljenja (Arnett, 2001; Erikson et al., 2020; Gyberg et al., 2019; Reifman et al., 2023).

Po pitanju dimenzije fokusiranosti na sebe, deskriptivni podaci (Tabela 2) pokazuju da se skorovi ispitanika sve tri uzrasne kategorije nalaze u gornjoj polovini skale, bliže maksimalnim vrednostima. To ukazuje da se svi ispitanici, na sličan način, doživljavaju kao fokusirani na sebe. Ovakav nalaz može ukazivati na izraženost individualističkih vrednosti mladih ljudi u Srbiji, bez obzira na to da li sebe doživljavaju kao adolescente, odrasle ili nešto između. Podaci iz našeg istraživanja ne daju osnov za argumentaciju takve pretpostavke, pa bi buduća istraživanja mogla da se usmere na dalju eksploraciju dimenzije fokusiranosti na sebe, pri čemu bi koristan uvid pružilo i razmatranje uloge kulture i društvenih vrednosti u manifestaciji dimenzija NOD u Srbiji.

Osvrnućemo se na nalaz da dimenzije IDEA upitnika ne registruju značajne razlike između vrednosti adolescenata i ispitanika svrstanih u NOD, izuzev na skali fokusiranosti na sebe. Izostajanje razlika na ispitivanim dimenzijama između ove dve grupe ispitanika može se jednim delom objasniti razlikama u veličini uzorka. Naime, samo oko 10% ispitanika u istraživanju se izjasnilo kao adolescent – dakle, njih 111 u odnosu na preko 400 ispitanika u druge dve uzrasne kategorije. Nedovoljan broj ispitanika u kategoriji adolescenata može biti razlog zašto nisu dobijene razlike u doživljajima ovih ispitanika u odnosu na mlade u NOD. Pored toga, moguće je i da doživljaji životnog perioda ispitanika ove dve uzrasne kategorije zaista nisu dovoljno diferencirani. Ispitanici u ove dve kategorije imaju veliki broj sličnih socio-demografskih odlika (raspon uzrasta od 18 do 30 godina, većinom studenti osnovnih studija, nezaposleni, žive sa roditeljima u urbanoj sredini). Zapravo, jedinu razliku možemo pronaći u tome da li sebe procenjuju kao adolescenta ili „negde između“. Dakle, ta arbitrarnost svrstavanja u jednu ili drugu kate-

goriju može biti razlog nedovoljne diferencijacije ovih grupa po ispitivanim dimenzijama. Naime, kao što rezultati ukazuju, ove dve grupe ispitanika na isti način opisuju period u kome se nalaze (kao period neodlučnosti, neodređenosti i eksploracije) i samo ga drugačije imenuju (adolescencija nasuprot „nečemu između“). Treba uzeti u obzir i da period NOD smestamo u raspon od 18 do 29 godina (Arnett et al., 2014), a da je donja uzrasna granica našeg uzorka upravo 18 godina, što ne ostavlja dovoljno prostora za jasno razdvajanje uzrasnih kategorija adolescencije i NOD. Drugim rečima, možemo hipotezirati da značajne razlike nisu registrovane zbog nedovoljnog broja ispitanika mlađih od 18 godina, čija bi zastupljenost učinila kategoriju adolescenata obuhvatnijom.

Pored dimenzija IDEA upitnika, poredili smo ispitanike iz tri uzrasne kategorije prema indikatorima odraslog doba operacionalizovanim u formi Markings of Adulthood instrumenta (Sharon, 2015). Dimenzije MoA skale su: tranzicija uloga, prihvatanje normi, nezavisnost i relaciona zrelost. U skladu sa očekivanjima, rezultati su ukazali na to da mlađe grupe ispitanika pokazuju niže vrednosti u odnosu na odrasle ispitanike, i to na dimenzijama tranzicije uloga, nezavisnosti i relacione zrelosti. Dimenzija tranzicije uloga odnosi se na ispunjenost niza razvojnih zadataka karakterističnih za odraslo doba: završetak školovanja, zaposlenje, odvajanje od roditelja, stupanje u brak (stabilan partnerski odnos) i rođenje dece. Iako su utvrđene značajne razlike između grupa prema ostvarenosti razvojnih zadataka u okviru tranzicije uloga, apsolutne vrednosti na ovoj dimenziji su niske za sve tri uzrasne kategorije. Ovakvi rezultati u skladu su sa nalazima novijih istraživanja koji ukazuju da prekretnice kao što su venčanje, rođenje deteta, nalaženje stalnog zaposlenja – gube na značaju, odnosno, ne opažaju se kao ključni pokazatelji odraslog doba (Walczak, 2023). Dimenzija nezavisnosti odnosi se na doživljaj osobe da je sposobna da samostalno donosi odluke i da preuzme odgovornost za svoje postupke, ali i da se stara o drugima (briga o deci, finansijsko izdržavanje porodice). Dimenzija relacione zrelosti opisuje razvijenost kapaciteta za uspostavljanje i održavanje zrelih, stabilnih odnosa i adekvatnu regulaciju emocija (Larsson et al., 2020). Takva razvojna dostignuća podrazumevaju preuzimanje uloge, funkcije i odgovornosti odrasle osobe. Samim time, učestalost ostvarenosti ovih zadataka raste sa uzrastom ispitanika, doprinoseći doživljaju zrelosti i odraslosti.

Na kraju, u ovom istraživanju nisu dobijene razlike između uzrasnih kategorija u domenu dimenzije prihvatanja normi. Ova dimenzija odnosi se na niz rizičnih ponašanja: zloupotreba alkohola i droga, vožnja u pijanom stanju, nezaštićeni seksualni odnosi. Nepromišljenost u postupanju češće se vezuje za manje zrele godine adolescencije, dok je izbegavanje nepotrebnih rizika u skladu sa društvenim očekivanjima o ponašanju odraslih (Arnett, 2012; Santrock, 2013). Iz te perspektive, vrlo je neobičan nalaz da se ispitanici iz tri uzrasne kategorije ne razlikuju na dimenziji prihvatanja normi – najveći

broj ispitanika negira gorenavedene rizične sklonosti. Objašnjenje za ovakav nalaz možemo potražiti razmatrajući specifičnosti uzorka (prigodan uzorak, prikupljen metodom snežne grudve putem društvenih mreža), ali i moguću sklonost ispitanika da odgovaraju na socijalno poželjan način.

Zaključak

Doprinos ovog istraživanja jeste potvrda postojanja distinktivnog perioda nadolazećeg odraslog doba u Srbiji sa karakteristikama koje je opisao Džefri Arnet, kao i potvrda validnosti IDEA skale. Mladi koji sebe svrstavaju između adolescencije i odraslog doba razlikuju se od onih koji sebe smatraju odraslim po većini dimenzija NOD, kao i indikatora odraslosti. Ispitanici koji se svrstavaju u NOD aktuelni period svog života doživljavaju kao period eksploracije identiteta, nestabilnosti i neodređenosti, kao i manje fokusiranosti na druge u odnosu na odrasle. Takođe, ispitanici u NOD ostvarili su manji broj razvojnih zadataka koji čine indikatore odraslosti (prema dimenzijama tranzicije uloga, nezavisnosti i relacije zrelosti) u odnosu na ispitanike koji sebe posmatraju kao odrasle. Sa druge strane, rezultati ukazuju na manje jasnu razgraničenost doživljaja adolescenata i mladih u nadolazećem odraslom dobu.

Na kraju, iako nalazi potvrđuju postojanje specifičnih odlika razvojnog perioda NOD utvrđenih i u drugim istraživanjima, ustanovljene su i neke specifičnosti karakteristične za mlade u Srbiji – nisu registrovane značajne razlike između vrednosti različitih uzrasnih grupa na dimenziji eksperimentisanja i mogućnosti IDEA skale. Isti nalaz, odn. odsustvo značajnih razlika, opserviramo i na supskali prihvatanja normi MoA instrumenta. Drugim rečima, iako je prisustvo većine indikatora NOD potvrđeno i na našem uzorku, rezultati ovog istraživanja nas poučavaju da je potrebna dalja eksploracija specifičnih načina na koji se NOD manifestuje na našim prostorima, kao i identifikacija ključnih prekretnica koje naši mladi opažaju kao markere odraslosti.

Ograničenja i preporuke za buduća istraživanja

Ograničenja našeg istraživanja se najpre tiču karakteristika uzorka. Uzorak u istraživanju je bio prigodan i prikupljen putem interneta. Pored toga, primećujemo i veću zastupljenost određenih kategorija: ženski pol, socioekonomski status koji odgovara srednjoj/višoj srednjoj klasi, urbana sredina (odn. mesta sa većim brojem stanovnika), studenti i fakultetski obrazovani ispitanici. Arnet je govorio o „zaboravljenoj polovini“, odn. mladim ljudima koji ne nastavljaju obrazovanje nakon srednje škole, zbog čega su neretko zanemareni u istraživanjima koja se oslanjaju na prigodne uzorke sastavljene mahom od studenata (Arnett, 2000). „Zaboravljena polovina“ nije dovoljno zastupljena ni u našem istraživanju i veća uključenost ovih ispitanika u budu-

čim istraživanjima značajno bi doprinela razumevanju NOD u Srbiji. Takođe, naše istraživanje nije utvrdilo značajne razlike prema dimenzijama IDEA između adolescenata i ispitanika u NOD. Kako bi se otklonila mogućnost da je ovakav nalaz posledica karakteristika uzorka, savetno je da buduća istraživanja obuhvate veći broj adolescenata. Pored toga, uključivanje ispitanika mlađih od 18 godina pružilo bi širi opseg uzrasne kategorije adolescencije, kao i uvid u fenomenologiju mlađih adolescenata. Buduća istraživanja mogu se usmeriti i na dalju proveru dimenzija IDEA upitnika (konkretno – supskala eksperimentisanja i mogućnosti i fokusiranosti na sebe) kako bi se ispitao način na koji ispitanici doživljavaju ove faktore, uz razmatranje njihovih utisaka u kontekstu kulturoloških specifičnosti i društvenih vrednosti. Uz IDEA skalu, preporuka bi bila revidirati i validirati na našem uzorku i MoA skalu. Naime, u skladu sa preporukama u skorijoj literaturi o sociološki i kulturološki specifičnim markerima odraslosti koji obeležavaju tranziciju ka odraslom dobu, bilo bi važno i na našem uzorku ispitati šta su ključni pokazatelji te tranzicije, te razviti skalu koja bi odgovarala specifičnostima našeg uzorka i imala dobra psihometrijska svojstva. Na kraju, preporuka bi bila sprovesti i longitudinalno istraživanje, prateći različite grupe mladih (s obzirom na obrazovni status, mesto življenja, socioekonomski status) od adolescencije do odraslog doba, kako bi se utvrdile trajektorije njihovih tranzicija ka odraslom dobu i specifičnosti prelaznih perioda, u kontekstu njihovih sociodemografskih karakteristika.

Literatura

- Arnett, J. J. (1994). Are college students adults? Their conceptions of the transition to adulthood. *Journal of Adult Development*, 1(4), 213–224. <https://doi.org/10.1007/bf02277582>
- Arnett, J. (2000). Emerging adulthood. A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469–480. <https://doi.org/10.1037//0003-006X.55.5.469>
- Arnett, J. J. (2001). Conceptions of the transition to adulthood: Perspectives from adolescence through midlife. *Journal of Adult Development*, 8(2), 133–143. <https://doi.org/10.1023/a:1026450103225>
- Arnett, J. J. (2002). The psychology of globalization. *American Psychologist*, 57(10), 774–783. <https://doi.org/10.1037/0003-066x.57.10.774>
- Arnett, J. (2004). *Emerging adulthood: The winding road from the late teens through the twenties* (3–8). New York: Oxford University Press.
- Arnett, J. J. (2011). Emerging adulthood(s): The cultural psychology of a new life stage. U: L. A. Jensen (Ed.), *Bridging cultural and developmental approaches to psychology: New syntheses in theory, research, and policy* (255–275). Oxford University Press.
- Arnett, J. J. (2012). *Adolescence & Emerging Adulthood: A Cultural Approach*. Pearson.

- Arnett, J. J., & Eisenberg, N. (2007). Introduction to the Special Section: Emerging Adulthood Around the World. *Child Development Perspectives*, 1(2), 66–67. <https://doi.org/10.1111/j.1750-8606.2007.00015.x>
- Atak, H. & Çok, F. (2008). The Turkish version of inventory of the dimensions of emerging adulthood (The IDEA), *International Journal of Human and Social Sciences*, 2(3), 464–470.
- Cohen, J. (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences*. 2nd edition. New York: Academic Press.
- Crocetti, E., Tagliabue, S., Sugimura, K., Nelson, L. J., Takahashi, A., Niwa, T., Sugiura, Y., & Jinno, M. (2015). Perceptions of emerging adulthood: A study with Italian and Japanese university students and young workers. *Emerging Adulthood*, 3(4), 229–243. <https://doi.org/10.1177/2167696815569848>
- Douglass, C. (2007). From duty to desire: Emerging adulthood in Europe and its consequences. *Child Development Perspectives*, 1(2), 101–108. <https://doi.org/10.1111/j.1750-8606.2007.00023.x>
- Erikson, E. (1968). *Identity, youth and crisis*. New York: Norton.
- Eriksson, P. L., Wängqvist, M., Carlsson, J., & Frisé, A. (2020). Identity development in early adulthood. *Developmental Psychology*, 56, 1968–1983. <https://doi.org/10.1037/dev0001093>
- Faas, C., McFall, J., Peer, J. W., Schmolesky, M. T., Chalk, H. M., Hermann, A., Chopik, W. J., Leighton, D. C., Lazzara, J., Kemp, A. H., DiLillio, V., & Grahe, J. E. (2018). Emerging adulthood MoA/IDEA-8 scale characteristics from multiple institutions. *Emerging Adulthood*, 8(4), <https://doi.org/10.1177/2167696818811192>
- Facio, A., Resett, S., Micocci, F., & Mistrorigo, C. (2007). Emerging adulthood in Argentina: An age of diversity and possibilities. *Child Development Perspectives*, 1(2), 115–118. <https://doi.org/10.1111/j.1750-8606.2007.00025.x>
- Fierro Arias, D., & Moreno Hernández, A. (2007). Emerging Adulthood in Mexican and Spanish Youth. *Journal of Adolescent Research*, 22(5), 476–503. <https://doi.org/10.1177/0743558407305774>
- Fosse, N., Grahe, J. E., & Reifman, A. (2015). *Markers of Adulthood Subscale Development: Comparative Review and Assessment of Inductive and Deductive Psychometrics*. Preuzeto sa: <https://osf.io/p8nwq/>
- Galambos, N., & Martínez, M. (2007). Poised for emerging adulthood in Latin America: A pleasure for the privileged. *Child Development Perspectives*, 1(2), 109–114. <https://doi.org/10.1111/j.1750-8606.2007.00024.x>
- Gyberg, F., Frisé, A., & Syed, M. (2019). Being stuck between two worlds – Identity configurations of occupational and family identities. *Identity: an International Journal of Theory and Research*, 19, 330–346. <https://doi.org/10.1080/15283488.2019.1681997>
- Hendry, L. B., & Kloep, M. (2010). How universal is emerging adulthood? An empirical example. *Journal of Youth Studies*, 13(2), 169–179. <https://doi.org/10.1080/13676260903295067>
- Hill, J. M., Lalji, M., van Rossum, G., van der Geest, V. R., & Blokland, A. A. J. (2015). Experiencing emerging adulthood in the Netherlands. *Journal of Youth Studies*, 18(8), 1035–1056. <https://doi.org/10.1080/13676261.2015.1020934>

- Kins, E., Beyers, W., Soenens, B. and Vansteenkiste, M. (2009). Patterns of home leaving and subjective well-being in emerging adulthood: The role of motivational processes and parental autonomy support. *Developmental Psychology*, 45(5), 1416–1429. <https://doi.org/10.1037/a0015580>
- Krstić, K., & Mrkobrada, A. (2021). Somewhere “In-Between” – Emerging Adulthood In Serbia. *Empirical Studies in Psychology*, May 13–16. 2021, Faculty of Philosophy Belgrade, Serbia, Book of Abstracts pp. 61. http://empirijskaistraganja.org/wp-content/uploads/2021/05/KNJIGA-REZIMEA-2021_f.pdf
- Larsson, H., Eriksson, P. L., & Frisén, A. (2020). “It’s a new chapter now”: Establishing commitments in the romantic domain during young adulthood. *Identity*, 20, 37–57. <https://doi.org/10.1080/15283488.2019.1704759>
- Leontopoulou, S., Mavridis, D., & Giotsa, A. (2016). Psychometric Properties of the Greek Inventory of the Dimensions of Emerging Adulthood (IDEA): University Student Perceptions of Developmental Features. *Journal of Adult Development*, 23(4), 226–244. <https://doi.org/10.1007/s10804-016-9239-4>
- Macek, P., Bejček, J., & Vaničková, J. (2007). Contemporary Czech emerging adults. *Journal of Adolescent Research*, 22(5), 444–475. <https://doi.org/10.1177/0743558407305417>
- Minkin, R. & Horowitz, J. (2023). Parenting in America Today. Preuzeto sa <https://www.pewresearch.org/social-trends/2023/01/24/parenting-in-america-today/>.
- Nikitović, T., Petrović, S., Petrović, Lj., Čolić, M. & Žeželj, I. (2018). Uloga pozitivnih i negativnih sećanja u izgradnji identiteta mladih u nadolazećem odraslom dobu. U V. Džinović i S. Grbić (ur.), *Zbornik saopštenja sa XXIII naučne konferencije Pedagoška istraživanja i školska praksa – Kvalitativna istraživanja u društvenim naukama: od ličnog iskustva do socijalnih praksi* (str. 31–35). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja i Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta.
- Nelson, L. J., & Barry, C. M. (2005). Distinguishing Features of Emerging Adulthood: The Role of Self-Classification as an Adult. *Journal of Adolescent Research*, 20(2), 242–262. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1177/0743558404273074>
- Norman, K. B., Grahe, J. E., & Lee, S. (2023). Reconstructing Adulthood: Revising the Markers of Adulthood Scale for Increased Ecological Validity. *Psychological Reports*, 126(2), 1042–1061. <https://doi.org/10.1177/00332941211061700>
- Reifman, A., Arnett, J. J., & Colwell, M. J. (2007). Emerging adulthood: Theory, assessment, and application. *Journal of Youth Development*, 2(1), 30–48. doi: 10.5195/jyd.2007.359
- Reifman, A., Niehuis, S. (2023). Extending the Five Psychological Features of Emerging Adulthood into Established Adulthood. *Journal of Adult Development*, 30, 6–20. <https://doi.org/10.1007/s10804-022-09412-9>
- Santrock, J. W. (2014). *Adolescence (15th ed.)*. McGraw-Hill Education.
- Sharon, T. (2015). Constructing adulthood, *Emerging Adulthood*, 4(3), 161–167. <https://doi.org/10.1177/2167696815579826>.
- Tomanović, S. (2012). Changes in transition to adulthood of young people in Serbia between 2003 and 2011. *Sociologija*, 54(2), 227–243. <https://doi.org/10.2298/SOC1202227T>

- Ungar, M. (2009). Overprotective parenting: Helping parents provide children the right amount of risk and responsibility. *The American Journal of Family Therapy*, 37(3), 258–271. <https://doi.org/10.1080/01926180802534247>
- Walczak, A. (2023). What Does It Mean to be an Adult? Adulthood Markers in the Perspective of Emerging Adults. *Emerging Adulthood*, 11(6), 1335–1345. <https://doi.org/10.1177/21676968231194887>
- Yap, M. B. H., Pilkington, P. D., Ryan, S. M., & Jorm, A. F. (2014). Parental factors associated with depression and anxiety in young people: A systematic review and meta-analysis. *Journal of affective disorders*, 156, 8–23. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2013.11.007>

DATUM PRIJEMA RADA: 2024/03/06

DATUM PRIHVATANJA RADA: 2024/10/08

Antonije Jojić

University of Belgrade, Faculty of Philosophy, Department of Psychology

Ksenija Krstić

University of Belgrade, Faculty of Philosophy, Department of Psychology

Between Adolescence and Adulthood: Emerging Adulthood in Serbia

Jeffrey Arnett has defined emerging adulthood (EA) as a developmental period set between adolescence and adulthood. Research conducted in different countries has mostly confirmed the presence of EA dimensions around the world, with certain discrepancies which are believed to reflect the cultural and socioeconomic differences between nations. Our research set out to examine the presence of emerging adulthood in Serbia by exploring the differences between age groups (adolescents, emerging adults, adults) in relation to the dimensions of EA and Markers of Adulthood, as well as the psychometric characteristics of the IDEA scale. The participants were 1049 young people (78.6% female) aged 18 to 30 ($M = 23.72$, $SD = 3.212$), mostly from major cities. Factor analysis, for the most part, confirmed the structure of the IDEA scale. The results suggest that the indicators of emerging adulthood are more pronounced among emerging adults compared to adults (significant differences on five out of six IDEA subscales). Compared to adults, emerging adults are more likely to describe the current phase of their lives as unpredictable, undefined, and driven by exploration and the search for answers and meaning. On the other hand, adults have shown a more other-oriented approach and a higher degree of self-sufficiency. Finally, emerging adults have shown themselves to be more self-focused than adolescents. Measures of adulthood point to significant differences between age groups on three out of four indicators. Adults are more likely to view themselves as independent, autonomous and relationally mature, compared to younger age groups.

Keywords: emerging adulthood, Serbia, IDEA scale, markers of adulthood

Prilog 1

Zaključeni brakovi Srbije prema uzrastu partnera

Mladoženja																
Uzrast, u godinama	1953		1961		1971		1981		1991		2001		2011		2021	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
15–19	12.551	19,20	6.464	9,96	5.476	7,67	1.789	2,84	1.395	2,66	533	1,50	260	0,86	202	0,77
20–24	29.703	45,44	26.258	40,45	36.733	51,43	25.521	40,52	19.071	36,41	9.026	25,34	4.521	14,91	3.043	11,66
25–29	16.221	24,81	21.912	33,76	17.675	24,75	25.390	40,32	19.592	37,40	14.995	42,10	11.929	39,33	9.413	36,07
30–34	5.183	7,93	7.343	11,31	7.863	11,01	8.142	12,93	8.817	16,83	7.799	21,90	9.625	31,73	8.876	34,01
35–39	1.710	2,62	2.934	4,52	3.674	5,14	2.136	3,39	3.506	6,69	3.267	9,17	3.996	13,17	4.563	17,48
Ukupno	65.368		64.911		71.421		62.978		52.381		35.620		30.331		26.097	
Mlada																
	1953		1961		1971		1981		1991		2001		2011		2021	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
15–19	22.228	32,67	19.735	29,42	29.016	39,47	17.740	27,32	12.921	23,95	4.881	12,96	2.104	6,53	1.133	4,06
20–24	31.998	47,03	29.521	44,00	31.359	42,66	29.022	44,69	23.301	43,18	15.017	39,87	8.935	27,73	6.182	22,13
25–29	9.616	14,13	11.391	16,98	7.305	9,94	12.689	19,54	11.619	21,53	11.450	30,40	12.152	37,71	10.886	38,96
30–34	3.231	4,75	4.200	6,26	3.619	4,92	4.086	6,29	4.135	7,66	4.460	11,84	6.490	20,14	6.577	23,54
35–39	964	1,42	2.240	3,34	2.209	3,01	1.399	2,15	1.984	3,68	1.858	4,93	2.545	7,90	3.160	11,31
Ukupno	68.037		67.087		73.508		64.936		53.960		37.666		32.226		27.938	

Prilog 2

Broj stanovnika srednjeg, višeg i visokog obrazovanja

	1971			2011		
	Ukupno	Muško	Žensko	Ukupno	Muško	Žensko
Kvalifikovani i visokokvalifikovani	573.215	450.847	122.368			
Srednja škola i gimnazija	456.910	239.688	217.222	3.015.092	1.613.356	1.401.736
Viša i visoka škola	212.059	148.664	63.395	1.000.569	481.956	518.613

Statistički godišnjak Republičkog zavoda za statistiku 1980/2022.

Napomena: kvalifikovani radnici su III, a visokokvalifikovani su V stepen stručne spreme. Srednja škola može biti III, IV ili V stepen stručne spreme.

Prilog 3

Demografske karakteristike uzorka

Varijabla	n	%
Pol		
Žensko	824	78.6
Muško	216	20.7
Drugo	9	.9
Samoprocena uzrasta		
Adolescent	111	10.6
Nešto između	473	45.1
Odrasli	465	44.3
Obrazovanje		
Srednja škola	102	9.8
Viša škola	42	4
Osnovne studije	587	56
Master studije	200	19.1
Doktorske studije	56	5.3
Drugo	62	5.9
Zaposlenost		
Puno radno vreme	326	31.1
Honorarni ili privremeni poslovi	248	23.7
Nezaposlen/a, ne tražim posao	356	33.9
Nezaposlen/a, tražim posao	119	11.3
Stambeni status		
Sa roditeljima	462	44
Sam/a ili sa cimerima	385	36.7
Studentski/učenički dom	102	9.7
Drugo	100	9.5
Finansijska zavisnost od roditelja		
Potpuno sam nezavisan/nezavisna	222	21.1
Većinu troškova pokrивam sam/a	146	13.9
Ponekad mi je potrebna finansijska pomoć	125	11.9
Često mi je potrebna finansijska pomoć	127	12.1
Izdržavaju me roditelji	429	40.9
Mesto stanovanja		
Beograd	485	47.6
Ostala mesta preko 50.000	363	35.7
Ostala mesta ispod 50.000	170	16.7

Prilog 4

Sociodemografske karakteristike ispitanika po uzrasnim kategorijama

Obrazovanje		N	%
adolescent	srednja škola	14	12.6
	osnovne studije	86	77.5
	master	6	5.4
	doktorske	1	0.9
	bez odgovora	4	3.6
nešto između	srednja škola	34	7.2
	osnovne studije	314	66.4
	master	83	17.5
	doktorske	15	3.2
	bez odgovora	27	5.7
odrasla osoba	srednja škola	54	11.6
	osnovne studije	229	49.2
	master	111	23.9
	doktorske	40	8.6
	bez odgovora	31	6.7
Zaposlenje		N	%
adolescent	radim puno radno vreme	9	8.1
	radim honorarne poslove	22	19.8
	nezaposlen	80	72.1
nešto između	radim puno radno vreme	91	19.2
	radim honorarne poslove	131	27.7
	nezaposlen	251	53.1
odrasla osoba	radim puno radno vreme	226	48.6
	radim honorarne poslove	95	20.4
	nezaposlen	144	31
Stambeni status		N	%
adolescent	živim sa roditeljima	62	55.9
	živim sam/a ili sa cimerima	32	28.8
	živim u studentskom domu	14	12.6
	nešto drugo	3	2.7
nešto između	živim sa roditeljima	225	47.6
	živim sam/a ili sa cimerima	152	32.1
	živim u studentskom domu	72	15.2
	nešto drugo	24	5.1
odrasla osoba	živim sa roditeljima	183	39.4
	živim sam/a ili sa cimerima	193	41.5
	živim u studentskom domu	16	3.4
	nešto drugo	73	15.7

Finansijski status

		N	%
adolescent	potpuno sam nezavisan/na	3	2.7
	većinu troškova mogu sam/a da finansiram	7	6.3
	ponekad mi je potrebna finansijska pomoć	8	7.2
	često mi je potrebna finansijska pomoć	15	13.5
	izdržavaju me roditelji	78	70.3
nešto između	potpuno sam nezavisan/na	55	11.6
	većinu troškova mogu sam/a da finansiram	54	11.4
	ponekad mi je potrebna finansijska pomoć	57	12.1
	često mi je potrebna finansijska pomoć	68	14.4
	izdržavaju me roditelji	239	50.5
odrasla osoba	potpuno sam nezavisan/na	164	35.3
	većinu troškova mogu sam/a da finansiram	85	18.3
	ponekad mi je potrebna finansijska pomoć	60	12.9
	često mi je potrebna finansijska pomoć	44	9.5
	izdržavaju me roditelji	112	24.1

Mesto stanovanja

		N	%
adolescent	Beograd	45	42,5
	mesto preko 50.000	44	41,5
	mesto ispod 50.000	17	16,0
nešto između	Beograd	225	48,6
	mesto preko 50.000	164	35,4
	mesto ispod 50.000	74	16
odrasla osoba	Beograd	215	47,9
	mesto preko 50.000	155	34,5
	mesto ispod 50.000	79	17,6